

Лариса Лук'янова,
Інститут педагогічно/освіти
і освіти дорослих НАПН України,
м. Київ, Україна
laguva.lukianova@gmail.com

МОЇ СПОГАДИ ПРО ВЧИТЕЛЯ

Учителю! Ти є і будеш вічно!

Хай ці декілька сторінок спогадів будуть виявом моєї щирої вдячності Учителю, людині, від якої я отримала уроки життєвого і наукового досвіду, Семену Устимовичу Гончаренку - справжньому українському інтелігенту, який вийшов з народного середовища і досягнув наукових вершин завдяки своїй великій працездатності, наполегливості й цілеспрямованості, залишаючись скромною й делікатною людиною. Мої спогади, моє слово про Учителя, про непересічну людину, талановитого вченого і педагога, відомого керівника фундаментальних наукових досліджень, визнаного лідера наукової школи, чий особистий внесок у розвиток української педагогічної науки і освіти заслуговує на пошану і пам'ять академічної спільноти, учнів і послідовників, усіх тих, хто багато років працював поруч.

Моріс Метерлінк колись писав, що люди, які відійшли у вічність, живуть у країні спогадів і залишаються живими доти, доки ми згадуємо про них. Уже п'ять років немає з нами Семена Устимовича Гончаренка, але пам'ять про нього живе в наших серцях.

Вважається, що пам'ять у суспільному просторі конструюється та існує за особливим алгоритмом, проявляючи свою складну і суперечливу природу. Вона не буває незмінною і цілісною, відбуваються її стирання, нашарування, творення. І в нашій пам'яті Семен Устимович також різний. У пам'яті одних він назавжди залишився вимогливим заступником директора Інституту педагогіки Міністерства народної освіти УРСР з наукової роботи, у пам'яті інших він - науковий керівник/консультант, відомий учений. Для багатьох з нас С.У. Гончаренко був науковим наставником, виступаючи у ролі опонента, радника, рецензента. Він був відкритим до діалогу, мудрим, енциклопедично освіченим ученим, за порадою до якого шли і їхали з від усіх куточків України. На жаль він швидко і неочікувано пішов від нас у Вічність.

Час, який пройшов від цієї скорботної дати, не загоїв болю в душах рідних, колег, учнів, радше, навпаки - загострив відчуття і розуміння втрати людини багатой душі, вченого, який любив життя, завжди був для нас взірцем у ставленні до науки, відданості роботі, порядності, гідності, освіченості.

Проте відсутність фізична не означає відсутність духовну. Наукова мудрість Семена Устимовича закарбована у численних публікаціях, серед яких -

монографії і навчальні посібники, методичні рекомендації для студентів, учителів і викладачів вищих закладів освіти. Загалом зроблене ним на теренах педагогічної науки вражає масштабністю й різноплановістю, глибиною й інноваційністю. Методологія і теорія педагогіки, дидактика фізики, енциклопедичні та довідкові видання з педагогіки та фізики, перша Концепція середньої загальноосвітньої школи України, Концепція гуманітаризації освіти, фундаментальні статті щодо кардинальних проблем середньої та вищої школи, структурування змісту освіти, теорії навчання, численні науково-популярні книги для дітей, підручники для середньої школи і вищих навчальних закладів - становлять не повний перелік наукового доробку вченого за понад півстолітню науково-педагогічну діяльність. Загалом понад 300 праць, які вийшли з-під його пера, істотно вплинули на розвиток освіти і науки в Україні.

Семен Устимович Гончаренко належить до тих видатних учених, чий внесок у розвиток української педагогічної і методичної науки не викликає сумніву, вважається не лише сучасним, але й, безумовно, прогностичним. Він має безсумнівний, беззаперечний авторитет у науці, оскільки визначається вагомими результатами праці, здійснюваної впродовж тривалого часу. Йому притаманна наукова проникливість, фундаментальність обґрунтованих наукових ідей, оригінальність і розмаїття експериментальних задумів, здобутків, майстерність їх реалізації, глибина теоретичного змісту і розуміння здійснених узагальнень.

У його захоплюючих публічних виступах, завжди яскравих висловлюваннях, міркуваннях ніколи не було зверхності чи апломбу, навіть тоді, коли він звертався до аудиторії, не надто поінформованої з питань, про які йшлося. Він завжди давав шанс піднятися, наблизитися до вишого взірця, повірити у можливість поступу в пізнанні наукової істини.

Водночас його толерантність завжди була далекою від поблажливості, на яку не міг розраховувати ніхто з тих, хто вирішив зайнятися науково-дослідницькою працею. Він твердо стояв на позиції, що поблажливості в науці не місце. Одним із головних методів С.У. Гончаренка у скеруванні дослідника-початківця (не лише здобувачів ступенів і звань) на шляху його становлення у науці, була конструктивна критика, хоча необхідно додати, що він був і надзвичайно самокритичним.

У Семена Устимовича було багато учнів, аспірантів, докторантів. Перший його аспірант захистився у 1970 р., а загалом під керівництвом академіка Гончаренка захистили дисертації 30 докторів і 55 кандидатів наук.

Нині працями високого рівня свою приналежність до його наукової школи засвідчують відомі в Україні та далеко за її межами науковці: доктори педагогічних наук, академіки Георгій Філіпчук і Роман Гуревич, професори Олена Коваленко, Олександр Романовський, Галина Тарасенко, Алла Степанюк, Павло Стефаненко, Василь Ягупов, дослідниці з Польщі Еугенія Ляска та ін., кандидати педагогічних наук А. Єгоренков, М. Кадемія, В. Кисільова, О. Стрелковська, Я. Собко та ін. Саме у цих науковцях педагогічна школа академіка Семена

Устимовича Гончаренка знайшла не лише гідних адептів та інтерпретаторів, а й передусім непересічних дослідників з високим евристичним потенціалом, здатних до самостійного пошуку в перспективній науковій проблематиці. Сьогодні наукова школа СУ. Гончаренка визнана в Україні й за кордоном.

Феномен наукової школи академіка вимагає застосування особистісно-орієнтованого підходу до вивчення витоків її становлення і концентрації уваги на особистісних реаліях вченого, що також впливали на її унікальність. Чому? Учні Семена Устимовича завжди наголошували, що його наукова школа - це особливе педагогічне явище, якому притаманні не лише яскраві якісні, але й вражаючі кількісні показники. Адже його учнями вважають себе не тільки ті науковці, яким пощастило під його керівництвом написали докторські й кандидатські дисертації (формальна ознака приналежності до наукової школи), але й сотні викладачів вищих навчальних закладів, вчителів, молодих науковців для яких ідеї вченого про наукову картину світу не просто полонили своєю гуманністю, «олодненістю», а й наповнили їх професійну діяльність духовними смислами (неформальна ознака).

Наукова школа академіка СУ. Гончаренка - неформальний творчий колектив дослідників різних поколінь, об'єднаних загальною філософською парадигмою і стилем дослідницької роботи, які діяли й працювали під керівництвом визнаного лідера. У кожного з них є світлі спогади про Вчителя.

Я пригадую свою першу зустріч із відомим ученим, яка відбулася у 1990 році. Після довгих роздумів я наважилася залишити навчальний заклад, у якому працювала, і поринула у наукову роботу в Інституті педагогіки, який тоді розміщувався у будівлі на вулиці Леніна, 10. Через певний час постало питання про формулювання теми дослідження. Академік Нелля Григорівна Ничкало тоді очолювала лабораторію професійно-технічної освіти, до якої я потрапила. Вона у прямому сенсі за руку відвела мене до СУ. Гончаренка, який на той час був заступником директора Інституту з наукової роботи і жодна тема не могла бути затвердженою без консультації з ним. Семен Устимович з усмішкою подивився на нас і сказав, звертаючись до Н.Г. Ничкало: «Нелля Григорівна! Ви так любите культуру, ну то нехай і у неї буде культура». Оскільки я викладала у технікумі атомної енергетики спецкурс «Вплив АЕС на навколишнє середовище», то йшлося про екологічну культуру. Вирішили затвердити тему у такому формулюванні «Формування екологічної культури учнів ПТНЗ сільськогосподарського профілю у процесі вивчення спеціальних дисциплін». Через рік, коли я вперше прийшла на звіт до Семена Устимовича, він уважно прочитав тему мого дослідження і запитав: «Який нерозумний придумав тобі цю тему?!». Як я втрималася тоді і не сказала, що то ж Ви, Семене Устимовичу! Багато років я нікому не розповідала про цей випадок, але впевнена, що коли б тоді я все ж таки нагадала йому про автора формулювання, нічого, окрім дотепного жарту, не почула.

Один із відомих письменників писав про надзвичайну вибірковість людської

п.м'яті: у ній часто осідають дрібниці, деталі, які зачепили тебе, і проходять, як юда, через решето те, чому потрібно було залишитися. Так, напевно, трапилося і чі мною. З часів, коли я лише прийшла в Інститут педагогіки і навчалася в і.г.пірантурі добре запам'ятала тільки звіти аспірантів у СУ. Гончаренка. Пам'ятаю, як ми усі хвилювалися, нервували в очікуванні отих «Семенівських бань» (так називали звіти у Семена Устимовича). Чомусь запам'яталася колективна дискусія нашої групи аспірантів-першокурсників перед його кабінетом за декілька хвилин до початку звіту про вживання слів «любити» і «кохати». Одні наполягали, що в українській мові потрібно використовувати лише термін «кохати», інші - «любити». Я ж наполягала на доцільності вживання обох термінів.

Мені добре запам'ятався Семен Устимович того періоду, коли він вже працював у нашому Інституті педагогіки і психології професійної освіти НАПН України (з лютого 2007 р. - Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих), особливо той період, коли ми разом працювали у відділі андрагогіки.

Пам'ятаю, що двері в його кабінет були завжди відчинені, але у ті рідкісні хвилини, коли він їх зачиняв, ніхто не наслідивався його турбувати. Це означало, що у нього важлива розмова або він просто хоче побути на самоті. Проте такі ситуації траплялися нечасто. І зазвичай перед його кабінетом на стільчиках завжди вирувала «жива черга спраглих» і науковців-початківців, і зі стажем. Усі хотіли порадитися, «підживитися», почути добре слово про свою «нетленку!» Але було по-різному. Семен Устимович при усій своїй інтелігентності був гострим на язик й водночас справедливим.

Його голос, переважно спокійний, з гарними, справді ораторськими інтонаційними переливами, спокійна і впевнена манера викладу своєї думки, стриманість у жестах створювали атмосферу, яка мала усі ознаки академічної, її доповнювала добра усмішка самого вченого. Однак, коли Семен Устимович поступово став втрачати слух, ця усмішка ставала як захисна оболонка, коли йому вже було незручно перепитувати, а суті питання він так і не почув, він просто посміхався. Сумно...

Повернемося до спогадів про відчинені двері ... Семен Устимович завжди перший приходив на роботу. По дорозі купував газети. У кабінеті у нього постійно були горіхи і кава. То була вранішня церемонія. Спочатку - горіхи, потім - кава, потім - газети, а вже потім - перший відвідувач (все це при відчинених дверях). На столі завжди були величезні стоси паперів. Як він розбирався, де що лежить, - було для нас одвічною загадкою. Але за необхідності - декілька впевнених рухів, і з'являвся потрібний листок або ж клаптик паперу, часто зі слідами чашки з кавою.

Семен Устимович був дуже ошадливим і свої нотатки завжди робив на використаних аркушах (з часів Олени Степанівни Дубинчук їх називали «штірлицями»), хоча, безумовно, міг собі дозволити писати й на чистому папері. Він завжди намагався власноруч друкувати свої статті, але коли не встигав або обсяг був великим, приходив до мене у кабінет і дуже скромно питав, чи не зможе

наша лаборант Аллочка надрукувати його статтю. Хоча до самого кінця не полишав свою стареньку друкарську машинку, а ми усім світом шукали йому стрічки до цієї машинки, адже їх вже давно не випускали, й дуже шкодував, що не може опанувати комп'ютер.

Усі вітчизняні й зарубіжні наукові журнали, монографії, збірники наукових праць, що надходили у бібліотеку інституту, першим оглядав академік Гончаренко, перечитував необхідне, критикував «дурниці». Часто казав нам: «Читайте, що розумні люди пишуть». Дуже любив словники.

Запам'яталися і його виступи на методологічних семінарах для аспірантів-першокурсників. Вшент забитий аспірантами зал. Приходили «на Гончаренка», як ходять на вистави відомих акторів. Те ж саме відбувалося і на наукових конференціях. Коли С. У. Гончаренко давав згоду взяти участь і виступити на пленарному засіданні, присутні завжди з нетерпінням чекали його доповіді, а потім організатори довго просили його подати матеріал для друку. Довго - тому, що Семен Устимович не любив писати «за вимогами», які стали досить жорсткими в останні роки.

Особливі стосунки склалися у нього з кафедрою теорії і методики трудового та професійного навчання Хмельницького національного університету, яку багато років очолював Ігор Євгенович Каньковський, на жаль, нині покійний. На циклічну конференцію «Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи», яку проводила кафедра, завжди заздалегідь запрошували Гончаренка, з'ясовували з якою темою у цьому році він виступатиме. Його завжди там дуже чекали, надзвичайно делікатно опікувалися, оберігали. Хтось із молодих співробітників кафедри обов'язково всюди супроводжував академіка - це було ритуалом. Залишилося багато фотографій з цих конференцій. Особливо вдалим вийшли фото з останньої конференції, яка відбулася у листопаді 2012 року.

Як багато ми втратили від того, що не записували його виступи, висловлювання, дотепні жарти або навіть критичні зауваження. Про те, що не записали один такий виступ, я жалкую особливо. Було це за рік до смерті Семена Устимовича. Ми проводили наші щорічні педагогічні читання, присвячені пам'яті Олени Степанівни Дубинчук. У попередніх конференціях Семен Устимович також брав участь, як завжди виступав цікаво, але стримано. Тоді ж, у червні 2012 року ми почули таку ліричну, з легким смутком, повну яскравих деталей розповідь про часи, коли вони працювали разом з Оленою Степанівною і на Леніна, 10, і у міністерських комісіях. Ми усі тоді були вражені. Ніхто з нас ніколи не чув раніше, щоб Семен Устимович говорив про когось так довго і так тепло.

Окремий «жанр» становили його виступи як офіційного опонента. Тут він також ніколи не дотримувався «ВАКівських» вимог. Зауваження писав не у кінці відгуку, а серед загального тексту. Їх треба було знайти і зрозуміти хвалить він, чи сварить! А на засіданнях спеціалізованої вченої ради нашого Інституту запитання здобувачам задавав закручено, складно, але вони завжди містили приховану відповідь. І з цього приводу Іван Андрійович Зязюн (голова Ради) шуткував:

«Семене Устимовичу, Ви ж самі усе знаєте, тоді навіщо питаєте?» Також доволі часто говорив: «Я дисертацію не читав, але скажу!» Ми й досі часто згадуємо цей жарт й іноді повторюємо його зараз, згадуючи «автора».

Семен Устимович був моїм науковим консультантом докторської дисертації. І у нашому тандемі у повному обсязі реалізувалося його улюблене гасло: «Головне завдання наукового керівника - не заважати докторанту», так він сказав і на самому захисті. Це був, звичайно, жарт, але «керував» мною Семен Устимович, насправді, дуже делікатно, без жодних різких зауважень чи то «(конструктивних» вказівок.

Незважаючи на високі регалії, С. У. Гончаренко завжди був відкритою в спілкуванні людиною, яка вмів слухати опонента, відшукувати раціональне зерно у будь-яких пропозиціях, поважати думку інших. Справжній науковець, цікава, непересічна особистість, учений високого рівня, надзвичайно скромний і невибагливий. Він не лише був енциклопедично освіченою людиною, але й умів влітати приклади з життя, впливав на нашу свідомість, формував переконання, став взірцем високого професіоналізму, інтелігентності, мудрого, стриманого і спокійного патріотизму.

Ніколи не вимагав до себе особливого ставлення, навпаки, намагався не привертати до себе зайвої уваги. Мав далекоглядні плани, сподівався працювати й далі. Але пішов з життя ... 5 квітня 2013 р. працював у своєму кабінеті в Інституті, ввечері із дружиною склали плани на наступний день. Плани, яким не судилося здійснитися ...

Семен Устимович Гончаренко - людина честі, наукової і людської гідності. Одна з характерних його рис - повна відсутність зрадливо-боязливого конформізму. Це, може, не для усіх було зручно і не усім подобалося, проте усі його поважали. Справжнім і вірним Лицарем педагогіки назвав його Юрій Іванович Мальований. Небагатослівний, уважний до співрозмовника, до його позиції, послідовний у відстоюванні наукової істини - таким ми запам'ятали Семена Устимовича Гончаренка, справжнього українського Вченого, Учителя, Порадника. Його ідеї, методи та результати завжди будуть серед нетлінних цінностей педагогіки, а його життєвий шлях, його порядність, громадянська мужність та любов до України залишаться прикладом для прийдешніх поколінь науковців і педагогів.

Нехай усе, зроблене ним у її царині, буде вдумливо вивчатися й досліджуватися впродовж багатьох років.